

УДК 811.133.1'04'373.21 (043.5)

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК РІЗНОВИД ПРОПРІАЛЬНОЇ НОМІНАЦІЇ (на прикладі французьких топонімів)

Ольга Пежинська

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
(вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027)*

Процес метафоризації апелювативних лексем є важливим різновидом пропріальної номінації. Топонімічні назви згруповано й проаналізовано за характерними ознаками, які прослідковуються в основі метафоричних утворень. Виокремлено назви з позитивним забарвленням та іронічним змістом.

Ключові слова: метафоризація, онімізація, топонім, апелюватив, пропріальна номінація.

Апелювативна лексика була і залишається головним джерелом постачання ономастичної лексики. Особлива увага науковці приділяють транспозиції апелювативної лексики в топонімну, номінації власних назв, процесам перетворення пропріальних компонентів у словотвірні морфеми різних підкласів топонімів – топооснови та топоформанти. Питання номінації власної назви та визначення критеріїв відокремлення її від найменування апелювативів належать до головних питань у сучасних ономастичних розвідках.

Досліджуючи питання номінації власних назв, вітчизняні та зарубіжні науковці – А. Білецький, І. Железняк, Ю. Карпенко, В. Шульгач, Б. Серебрєнніков, Н. Подольська, О. Суперанська – дійшли висновку, що через низку причин принципи номінації у сфері загальних назв не можуть бути повністю перенесеними на власні: по-перше, між загальними та власними назвами існують суттєві відмінності, визначені сферою їх функціонування, по-друге, ці принципи зумовлені походженням оніма як вторинної відносно апелюватива назви, по-третє, кожен номінований географічний об'єкт єдиний у своєму роді, за своїми словотвірними та лексико-семантичними ознаками він належить до визначеного топонімного ряду.

У нашому дослідженні власна назва (ВН) розглядаємо як білатеральний знак, який складається із позначуваного і позначувача в єдиному для обох контексті. Кожна ВН може бути пов'язана з родовим позначенням, завдяки якому топонім виник, закріпився у топорсистемі та функціонує в мові. У мовленні будь-яка ВН перебуває в опозиції до загальної, нетотожна значенню апелюватива, від якого походить, має власне ономастичне значення.

Апелювативи та власні назви постійно мігрують з одного класу лексики в інший. Традиційно топоніми розглядають як проміжну ланку між загальними і власними най-

менуваннями. Як стверджує О. Суперанська, між апелятивами та топонімами існують тісні зв'язки, оскільки слова, “які входять до складу топонімів, не втратили повністю свого дотопонімного значення, тому багато назв є прозорими з погляду їх етимології” [2]. Вчена вважає, що первинні топоніми були винятково описовими, однак згодом більшість із них трансформувалась у єдину лексему і закріпилась за певним об'єктом [2, с. 31].

Сформульовані принципи номінації апелятивної лексики не можуть бути повністю перенесеними на пропріальну лексику, оскільки кожен онім є вторинною назвою відносно апелятива. Пропріальна номінація реалізується шляхом позначення одиничних об'єктів, що вже були номіновані загальними назвами. Це назви, які відокремлюють їх від інших, індивідуалізують та конкретизують. Встановлення критеріїв умотивованості назв в ономастиці є важливим для дослідження таких проблем, як теорія номінації, теорія словотвірного значення онімів, теорія походження власної назви.

Апелятив як мотиватор, зазнаючи онімізації, стає онімом. Він уже не спроможний виконувати власну конотативну функцію, тому ВН на цьому етапі набуває статусу денотата. Отже, відбувається перехід слова з одного класу імен в інший, тобто утворюється похідне, мотивоване слово, яке, з одного боку, є новим, із тим самим значенням, а з іншого, ця нова омофонна мовна одиниця має власне значення – ономастичне. Семантика апелятива в процесі номінації географічного об'єкта сприймається номінаторами саме у формі використаного апелятива, проте вона поступово віддаляється, тому бінарна опозиція “*апелятив–топонім*” уже не має спільної семеми.

Для топонімів властиві етимологічне, мотиваційне, емотивне, прагматичне, асоціативне та інші значення. Назви як мовні знаки не можуть бути семантично пустими, адже пізнання дійсності виражається за допомогою назв. Номінування об'єкта первісно відбувалося за певною ознакою, певним емоційним змістом. Скажімо, ороніми *mont Maudit* (проклята гора), *mont Perdu* із значенням “isolé, éloigné de tout” (віддалений від усіх) мають негативне забарвлення та ін. [6, с.22]. Гора певної форми чи незвичного забарвлення (білого) позначена відповідною метафорою: *Mont Blanc* – біла гора.

Найменування може бути простим географічним визначенням: *La Fresnaie* – село, поблизу якого ростуть ясени, *Tuquerouge* – червона гора. Такі позначення переважно метафоричні [6, с. 21].

Існують і нейтральні назви, головню похідні від різних термінів: *mont* (гора): *Blamont* (blanc mont), *Beaumont*, *Montfaucon*, *Montauban*; *vallée* (долина): *Vaux*, *Laval*, *Bonneval*, *Entrevaux*; *Roche* (скала): *La Roche*, *Rochefort* / *Roquefort* тощо. Семантика базових основ топонімів відіграє важливу роль і становить значний інтерес для дослідників, оскільки часто розкриває такі смислові відтінки, які з часом зникли, однак продовжують функціонувати у складі онімів.

У топонімії Франції чільне місце займають відапелятивні одиниці. Серед них на першому місці – назви рослин, орографічні та гідрографічні терміни. Це зумовлено ландшафтними особливостями краю. Зв'язок між апелятивом і топонімною основою може бути як прямим (назва відповідає лексичному значенню апелятива), так і опосередкованим (в основі номінації – зв'язок близькості цього об'єкта до певної реалії). Поділ назв на відапелятивні та відонімні характерний для топонімного матеріалу.

Рідше онімізуються прості метафоричні найменування. Іноді географічний об'єкт у топонімії іменується на основі подібності до певного предмета чи істоти (найчастіше предметів побуту, назв частин тіла людини, тварин тощо). Такі назви номінують як метафоричні утворення. Відомі окремі найменування, які перейшли в розряд онімів на ранніх етапах свого функціонування.

Метафори виникають за умови браку ресурсів для окреслення форм рельєфу, однак вони можуть бути і витвором людської уяви, що у створенні власних назв відіграє важливу роль. У дослідженні зафіксовано лише декілька таких назв: *Rasteau* (метафора з оронімічним значенням), *Bécherel*, *Becquerel* (метафора нагадувала шум млинів). Метафоризація та онімізація апелювативних лексем є важливим різновидом пропріальної номінації. У цьому різновиді ономастичної номінації відображається ономастична креативність людей, їх бажання та вміння надати географічним об'єктам нестандартні, свіжі назви, які, ґрунтуючись на реаліях довкілля, певною мірою демонструють світобачення мовців.

Метафора як мовне явище має власну історію розвитку та свої особливості, що залежать від її уживання в різних функціональних стилях мови. Кожна відмінність функціонального навантаження метафори зумовлює характер її словесної структури. Метафора, у сукупності з іншими образними засобами, сприяє розрізненню як функціональних, так і індивідуальних стилів мови.

Метафора (гр. метафора, букв. 'перенесення') – семантичний процес, за якого форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами [1, с. 307]. Відомо, що метафора займає провідне місце в когнітивній моделі мови, – це важливий когнітивний процес, спосіб світобачення, спосіб моделювання світу і творення мовної картини світу. В основі метафори приховане порівняння між різними об'єктами. Будь-яка мова наскрізь метафорична, з великим діапазоном метафоризації слів, які втратили свої метафоричні властивості, тобто лексикалізувались у функціонуванні.

Ономастична метафора ґрунтується на семантичному понятті аналогії: це пропріальне переосмислення апелювативної назви об'єкта, який має певну схожість, подібність (реальну або уявну) з іншим об'єктом, якому присвоєно цю апелювативну лексему як власну назву. Метафоричність – це передусім контекстне явище.

Тенденції розвитку будь-якої пропріальної системи типологічно ізоморфні: від ономастичної синекдохи через ономастичну метонімію до ономастичної метафори [3, с. 16]. Це є головним процесом розвитку пропріальності. Ономастичні синекдоха, метонімія та метафора – три полюси структури відапелювативної ономастики. Всі інші різновиди відапелювативної пропріальної номінації перебувають у гравітаційному полі одного з цих трьох ономастичних полюсів, а іноді навіть на їх пересіченні. Ці тези мають принципове значення. На думку Р. Якобсона, всі процеси в мові (а також в усіх інших знакових системах) пов'язані з двома видами протилежного зв'язку: схожістю та суміжністю. Метафоричний процес, за Р. Якобсоном, протиставляється метонімічному, тому що заміна одного знака іншим за схожістю протиставляється зв'язку знаків за суміжністю. На нашу думку, в реальності немає чіткого дихотомічного поділу, як на цьому наполягав Р. Якобсон. Можливе *одночасне співіснування* слів у метонімічному або метафоричному контекстах.

В історії мов такі процеси помітні, особливо в періоди інтенсивного формування лексико-семантичних парадигм. Однак надмірне захоплення метафоричними найменуваннями може відволікти комунікантів від безпосереднього сприйняття довкілля.

Ономастичний номінатор найчастіше є не породжувачем нових лексем, а споживачем вже існуючих слів. Творець нової ономастичної назви просто переміщує відомі слова з апелятивного контексту в пропріальні. Називач не створює нові лексеми, він створює нові контексти. У царині ономастики маємо мінімальне мовне напруження у випадках використання апелятивної лексеми в функції ономастичної синекдохи та максимальне мовне напруження – у використанні того ж слова у функції ономастичної метафори.

Процес метафоризації та онімизації апелятивних лексем розповсюджений у топонімних системах різних мов, це важливий різновид пропріальної номінації. У цьому різновиді ономастичної номінації яскравими фарбами відображається ономастична креативність людей, їх бажання та вміння надати географічним об'єктам нестандартні, свіжі назви, які, ґрунтуючись на реаліях довкілля, певною мірою демонструють світобачення мовців і тісно пов'язані з їхньою мовною картиною світу.

Топонімні метафори народжуються в живому мовленні людей. Вони часто залишаються на мовленнєвому рівні й лише подекуди, долаючи ономастичну усталеність, консервативність, пробивають собі шлях до офіційного визнання. Зафіксовані й офіційно визнані топонімні метафори – лише видима частина ономастичного мовленнєвого айсберга. В ономастичному лексиконі кожного мешканця будь-якого населеного пункту будь-якої країни неодмінно існує певна кількість розмовних топонімних метафор.

Процес метафоризації апелятивних лексем представлений небагатьма зразками. Необхідно відзначити деякі складні утворення із компонентом “*mirer*” (regarder – розглядати) на першому місці та означення, або апелятива із топографічним значенням на другому. Будь-яка метафорична назва має емоційно-експресивну забарвленість. Певну групу метафоричних топонімів складають назви з позитивним забарвленням, наприклад *Mirabeau*, *Mirabel*, *Mirebeau*, *Miribel*, *Miramont*, *Miremont*, *Miraumont*, *Mireval*, *Mirefleur*, *Mirande* (пізніше *Lézian*). Позитивне забарвлення цим назвам надає семантика вихідного апелятива. Відзначимо передусім варіативність форм, які засвідчують різну діалектну асиміляцію: шляхи проникнення (літературний та народний).

Топонімізації зазнають декілька латинських термінів: лат. *cucullus*, *саручон* (ковпак) – географічна метафора *Cogolin* (Var), *Cogulot* (Dordogne) [7, с. 199] та лат. *rastellum*, *gâteau* (метафора з оронімічним значенням) *Rasteau* (Vaucluse) [4, с. 557].

ВН *Bécherel* та *Becquerel* (метафора нагадувала шум млинів), походять від терміна *becquerelle* = *bavarde*, балакун) [4, с. 553].

Метафоричною дескрипцією виступають назви кількох невеличких поселень, які розташовані на пагорбах – *Chapeau* [5, с. 173].

ВН *Buellas* (Ain) походить від лат. *botella*, *saucisse*, ковбаса, з метафоричним значенням “видовжений пагорб” [5]. Цей ойконім можна також трактувати як топонімний метонім: поселення розташоване на пагорбі. З іншого боку, ця назва є топонімною метафорою, бо пагорб є видовженим і порівнюється із ковбасою.

Назви *Cogolin* (Var), < лат. *cucullus*, *саручон* – ковпак із суф. *-inum* та *Cogulot* (Dordogne) (*Cogulot*, 1556), із суф. *-ottum* є топографічними топонімними метафорами

на позначення підвищеної місцевості та дають яскраве розуміння статусу і положення об'єктів, що отримали таку назву.

Різні контексти дають підстави для різного ономастичного тлумачення однієї й тієї ж назви. Ономастична метафора ґрунтується на семантичному понятті аналогії: це приписування об'єкту незвичної ознаки.

Деякі семантими мають значний ономастично-метафоричний потенціал і ойконімізуються за різних мотивів. Топонім *Ayes* < із семою “гірський клен” < клас. лат. *acer* – клен, найчастіше вживається із значенням “лісисті гори”.

Жителі десятків селищ із метафоричними назвами *Beauvoir* (*Aube*, *Manche*, *Oise*), *Belvoir* (*Doubs*), *Belvédère* (*AM*, *Corse*) < лат. *vedere*, *voir* та *Belvès* (*Dordogne*, *Gironde*), *Belvèze* (*Aude*), *Belvis* (*Aude*) < лат. *visus*, *vue*, *regard* [7, с. 100] так увиразнювали цілюще повітря навколишньої місцевості та надзвичайне місце розташування поселень.

Проте не всі метафоричні назви поселень мають позитивну конотацію. Метафорично-іронічний зміст мають деякі назви поселень. Ойконім *Panjas* < фр. *panse* – пузо, черво з пейоративним та аугментативним суфіксом < гаскон. *Panjas* – живіт, шлунок [5, с. 517]. Топонім *Oulles* (*Olla* XI ст.) походить від латинського слова *olla*, *marmite* – казанок, каструля та слугує для позначення підвищеного ландшафту [5, с. 513]. Низка таких найменувань завдячує своїй появі розташування певного об'єкта, його подібність тощо.

Топонімічні назви згруповано й проаналізовано за характерними ознаками, які прослідковуються в основі метафоричних утворень. Серед них ми виокремили назви з позитивним забарвленням та іронічним змістом.

Метафоричне найменування засноване на навмисному поєднанні різноаспектного, неподібного, на ментальному зближенні двох цілком різних об'єктів. Метафоричний смисл топонімної назви – це нове узгодження, перетворення чогось незрозумілого, внутрішньо суперечливого на внутрішньо суперечне, але зрозуміле і мотивоване.

Неметафоричні та метафоричні різновиди номінації різняться за частотою вживання: першим властива досить висока частотність, повторюваність, другим, навпаки, притаманна низька частотність у топонімії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Скляренко О. М.* Типологічна ономастика : [монографія] : у 5 кн. Кн. перша : Лексико-семантичні особливості онімного простору / О. М. Скляренко, О. О. Скляренко. – Одеса: Астропринт, 2012. – 413 с.
2. *Суперанская А. В.* Микротопонимия, макротопонимия и их отличие от собственно топонимии / А. В. Суперанская // Микротопонимия ; под ред. В. А. Никонова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. – С. 31–38.
3. *Поспелов Е. М.* Географические названия мира : топонимический словарь / Е. М. Поспелов. – М.: Русские словари ; Астрель ; АСТ, 2002. – 510 с.
4. *Chaurand J.* Noms de lieux de Picardie / J. Chaurand, M. Lebègue. – Paris : Bonneton, 2000. – 216 p.
5. *Dauzat A.* Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France / A. Dauzat, Ch. Rostaing. – Paris : Larousse. Librairie Guénégaud, 1963. – 738 p.

6. Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et évolution / A. Dauzat. – Paris : Librairie delagrave, 1926. – 264 p.
7. Vial É. Les Noms de villes et de villages / É. Vial. – Paris : Belin, 1983 – 319 p.

Стаття надійшла до редколегії

01.12.2015 p.

Статтю прийнято до друку

20.02.2016 p.

METAPHORISATION AS A SIGNIFICANT OF PROPRIAL NOMINATION (on the example of French toponymes)

Olga Pezhynska

*Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University
(2, st. Kryvonosa St., Ternopil, 46027)*

The process of metaphorization of appellative lexemes is a significant type of proprial nomination. Toponymic names have been grouped and analyzed according to characteristic features, which can be traced in the basis of metaphoric units. Names bearing positive colouring and ironic content have been singled out too.

Vocabulary of appeal has been and remains the main source of supply of onomastic vocabulary. Particular attention is paid to the transposition of appellative vocabulary in toponymical, the category of proper names, conversion of proprial morpheme in word building components in different subclasses of names: and topo-bases topo-formants. The problem of nomination of personal name and defining the criteria of separation from common noun names are among the main issues in contemporary researches in onomastic.

In French toponymy appellative units occupy a prominent place. The names of plants, orographic and hydrographic terms are among the first. This is due to landscape features. The relationship between common noun and toponymic basis can be both direct (name corresponds to lexical meaning of common noun) and indirect (relative proximity of the object to certain realities).

Non- metaphorical and metaphorical varieties of nomination differ by frequency of use: the first are characteristic for relatively high frequency, frequency, the second, on the contrary, are less frequency observed in toponymy.

Keywords: metaphorisation, onymization, toponym, appellative, proprial nomination.